
T. Pataki László

MŰHELYNAPLÓ: 2003. július – 2004. július
Marosvásárhely, Kecskemét, Tahí, Salgótarján, Alsótold, levegőég

Illyés Kinga Széchenyi-díjas színművész készülődése
id. Madáchné Majthényi Anna és Madáchné Fráter Erzsébet
színi megjelenítésére, miközben maga is égi (messiás) madárrá válik

1. bejegyzés: Losoncról, a Kármán József Színházból jövet, a színházi világ-
napon színházi ember hangja az üzenetrögzítőn. Gy. László, a kiváló kecs-
keméti teátrum dramaturgja (ilyen nincs, fordítva esetleg, koronként min-
dig a szerző üldözi a dramaturgot), adjak életjelet, beszélünk kell, sürgős.

2. bejegyzés: Gy. László a vonalvégen: *„Hozzám került a balassagyarmatiak
kiadványa, a Röpke Ívek című Komjáthys antológia, hiszen tudod. Szerepelsz
benne. Majthényi Anna monológjával. A Lelkigyakorlat tisztára lázba hozta a vá-
sárhelyi Illyés Kingát, neki mutattam a szövegedet, ismered őt, ugye? Hetvennégy-
ben, Pesten, a Fagyöngyökkel kortárs erdélyiek, csángó balladák... Azóta persze a
világot... csak ahol magyarok élnek. Ő most újra itt van nálunk gyógykezelésen,
rég jó barát. Küldd el a másikat is. Lendületben vagyunk. Úgy tudom, a költő
feleségéről is írtál korábban hasonlót, Lidércke...(Lidércláng). A festőtől, a zo-
máncképes gyarmati Nagy Mártitól tudjuk, hogy az szinte az eleje a Lelkigyakor-
latnak. Kinga épp' egy R. Zsuzsa novella-átdolgozást próbál velünk, közben azért
Márai estekkel járja az országot, amikor hívják, s nincs gyógykezelésen. A majd-
nem kész R. Zsuzsát félretenné...”*

3. bejegyzés: Nem kell más, csak a *Lidércláng* szövege, a jóval későbbi *Lelki-
gyakorlat* előbb célba ért, igaz lehet: a művek nem vesznek el, ha átmeneti-
leg mégis, akár századokon át. A *Lidércláng*ot P. K. Edit mutatta be Losoncon,
egy hóhullásos estén, olvasatban, később Csesztvén, a Madách kúria pin-
céljében kicsiny, értő, lelkes-zsúfolt közönség előtt a múzeumiak által épített
pici pódiumszínpadon játszotta is. Aztán sokszor, mások is, részletet a rá-
dióban Udvaros Dorottya, rövidített változatban ugyanott, a Fiókszínpad-
ban Szilvássy Annamária, színházban Fráter Kata, az akkoriban miskolci
rokonszínész, Salgótarjánban, a zenedében, a premiért is ő produkálta fér-
jével, Bregyán Péterrel, aki „csak” táncolt vele itt-ott és volt még egy gitáros

---

színészszerelő is. P. K. Edit előadása Csesztvén, az egyik Madách-októberen, miközben a kőlépcsőn Tempfli József váradolaszi plébános ült, a szentjobbi címzetes, az „építő” apát, elkésett, messziről jött (szó szerint), akkor már másfél évtizede nem járt Magyarországon, sértődött volt a románokra, hiába kérlelték, csak azért sem folyamodott útlevéért, a csesztvei bemutató alkalom bírta rá végül is a változtatásra. Bárha, hajnalig tartó váradi beszélgetésben egy ponton azt találtam mondani éppen én és éppen neki: „József testvér, a megértés, megbocsátás számunkra kötelező erkölcsiség, folytonosan az...” Ő mentette meg akkoriban F. Erzsí földi maradványait a román lakótelepi építkezés, az elhanyagolt sírdombocska végső bedózerolása elől, T. J. ma Várad püspöke.

4. *bejegyzés:* A szöveg elment, Gy. hálával köszöni, Kingát teljesen feladja a feladat, mint hallom a telefonban. Kérem őt, és rajta keresztül Kingát, rövidítsenek bátran, teljességgel megbízom bennük, különösen Kingában, hiába Gy. a dramaturg, Illyés Kinga majd negyven éve mond-játszik egyes-egyedül a pódiumszínpadokon, kizárt, hogy kristályosan metsző érzékkel ne a legjobb megoldást találja meg mindenben, ami szöveg, hatás, dráma. Mindig önmagáról van szó, ilyen a műfaj.

5. *bejegyzés:* Nem tudom. Mi ez a betegség, ami már majd' évtizedes és most is tart, Kecskemétre megyünk, Kinga a Kamarában játszik, Márait mond, ott lesz Gy. is, mi az Erdei Ferenc kollégium professzori szállásán töltünk egy éjszakát, az előadás után Gy. meghívott bennünket és persze Kingát a görög étterembe, Gy. valójában alighanem maga is görög származék, déliesen derűs. Talán most végre minden jóra fordul, Kingát élteti a feladat - ezt örömmel mondja László, hogy élteti, hogy újra kedvre derült, hogy a kórházi eredmények is javulnak. Nem értem mégsem, mihez kell a két szöveg, hogy találkozhat éppen most és éppen így ez a három nő? Miért, hogy Kinga soha nem látott feladatot vállalva egyazon estén, egy előadásban vállalja a két ős-ellentétes karaktert, mihez kell neki? Az élethez, a meghaláshoz?

6. *bejegyzés:* A híres kecskeméti zománcmúzeumban találkozunk, Gy. itt vezető-szervező-igazgató, mindenek. Kinga pontos, súlytalan, elegáns, kalap, könnyű sál a nyári ruha fölött, Edit mondja később, a sál leplezi az elváltozást, amit a betegség okoz. Ez nem számít, szinte semmiség, Kecskemétet dicsérjük, Kinga régtől idejár kezelésekre, minden szövegét bemutatja itt is, most Márai következik, ma este, de előtte még, íme itt a körülbelüli szöveg, amit ő már átnézett, ideglenesen javított, nézzem meg. Nem veszem el,

---

még a kezembe se veszem, az övé, ő érzi, mit kell megtartania. Meglepi, mást várt, sok szerzővel találkozott, főleg Gy.-nek lehetnek keserves élményei. Nincs alku. Majdhogynem vidámak vagyunk. Este előadás, megfoghatatlan, hogy nőhetett egyszeriben egészen fölénk a szövegmondás alatt ez a cseppnyi nő, hogy lehet a végén, még zene alatt, úgy elhagyni a színt, hogy mindenki csendben ül tovább perceken át, a visszatérésig, és fokról-fokra derűsebb minden, feledve komorító erejű dráma, derűsebbek a fények a tonetszékeken a színen, Kinga már nincs jelen, most érezzük igazából, a merészen hosszan hagyott szövegcsendben a művész emberségét, az írói hatást. Kicsivel később gyertyafényes görög vacsora, szokatlan ízek, mellesleg érintjük a szövegek előadását. Néhány részlet érdekli Kingát, a szereplőkről, a viszonyokról kérdez, keresi a „fogást”, a karakterek egymással szembeni belső taktikáját erősíti. Mindenki nagyon boldog.

1. levélmelléklet:

Illyés Kinga
4300- Marosvásárhely
(Tg. Mures)
str. Köteles Sámuel 7. R o m a n i a.

Kedves Edit és Laci!

Úgy érzem, eljött az ideje, hogy beszámoljak az eddigi munkámról. Lerövidítettem (véglegesre u.i., A szerző) mindkét monodrámát, szünettel sem lesz több két óránál. A LELKIGYAKORLAT szövegét már tudom, a másikat most tanulom. Elküldtem egy produkciós pályázatot - folyamodványt, ami talán fedezné az előadás költségeit. Rendezői kérdésben még nem látok világosan, de kb. két héten belül választ remélek.

Lenne néhány kérdésem is:

Egyes életrajzírók hét, a monodráma kilenc gyermeket tulajdonít Majthényi Annának. Mi hát az igazság? Ha Madách Imre gyermekeit nem is lehet pontosan (?) összeszámolni, a testvéreket szeretném tudni.

A befejező mondatokban egy „rettenetes” kép jelenik meg az anya szemei előtt. Ki, mi lenne az égő denevérek mögött. Milyen szimbólum? A spiritisztákhoz vagy Madách műveihez, vagy talán Szt. Ignác lelkigyakorlatához kapcsolódik? Nem sikeredett ezt eldöntennem.

Jó lenne, ha adnánk egy közös címet a két egyszemélyesnek? Vagy a másodiknak (a LIDÉRCLÁNG-ra gondolok) lehetne-e a címét LIDÉRCKE-re változtatni. Látom, hogy Mohácsi Jenő is az író (költő) verséből kölcsönözte. Szabad-e, lehet-e ilyen változtatás és Lacinak megfelel, vagy ragaszkodik az eredeti címhez? Hol kaphatom

---

meg Mohácsi Jenő regényét? Nálunk a Teleki Tékában nincsen, kerestem Kecskeméten is Gy. Lacival, hűlt helyét találták, bár megvolt...

Augusztus közepén kb. tíz napig Tahiban leszek, Pesten megpróbálom a Szabó Ervin könyvtárban is keresni.

Boldog vagyok, ez a munka ismét olyan, ami kitölti minden percemet. Nagyszerűnek érzem, hogy a két ősellenséget egy este szólaltathatom meg... Csak tartana az egészségem is... Jó, ennek a munkának az örömét senki nem veheti el, de nagyszerű lenne eljutni az előadásokig!

Tanár barátnőmtől nagyszerű fotókat kaptam, persze az az Erzsi nem azonos a váradi közkórházban félig tébolyodott lélekkel. Igen, az Erzsi kora gond nekem, de bízom benne, hogy megtaláljuk a megoldást. Ami a technikai részt illeti (dízlet, kosztüm, világítás, zene) olyan megoldást kellene keresnünk, hogy egy magamfajta „hajléktalan” színész számára is járható legyen az út, vagyis nem színházi környezetben is előadható legyen.

Ezek lennének pillanatnyilag az én gondjaim, válaszát várom, és barátsággal ölelem mindkettőjüket.

Illyés Kinga
Marosvásárhely, 2003. július 20.

2. levélmelléklet (részlet):

Kedves Kinga!

...Érdekelne – a segítség szándékával –, hogy a produkciós pályázattól honnan és mi remélhető? Magam is keresem mostantól az est elhelyezésének lehetőségét... Jónéhány ideáti, odaáti szlovákiai várost felkeresek, de például tudok segítségről az erdélyi részeken is – Dés, Nagyvárad, Kolozsvár, Váradon Tempfli püspök közbenjárna, mások is, Melegh Vili például. Kezdő helyszínként Kecskeméttel (vagy akár M-vásárhellyel) egyetértek, de már ide is kellene a rámszabható feladat. Ahogy a szövegek, műsor előremegy, úgy erősödik bennem a tenni valamit érzés... semmit nem tudok arról, hogy mentek eddig a dolgok, kik, mikor, miben, hogyan segítenek? Gy. mindenképpen a városában szeretné látni a bemutatót, minden megtesz majd az előadás (ok) érdekében, ám más vonal is létezik ugyanott: kerámiások, pl. Szegeden, Szekszárdon, ugyanígy Esztergomban személyes kapcsolatok, Vácott, a Börzsönyben végig, Győrött természetesen és Komáromban (mindkettőben), Lakitelken, Nyíregyházán egészen napiaknak tekinthetők, Decsen például, ahol magyar örökség faluközpontot alakítottak ki Bali Jánosék Andrásfalvy volt miniszterrel, és ahova máris meghívták rajtam keresztül Kingát...

A kérdéseknek nagyon örülök, ezt indokolni sem kell. Az első: mindenképpen nyolc gyerekről van szó (mellékelve a hiteles családfa), ám volt egy kilencedik is, aki az igazi elsőszülött, ő a nagyapja, Madách Sándor nevét kapta, s nem sokkal a

házaságkötést követően születhetett, ám mindössze két hónapig élt. A kutatók elfogadják a nyolc gyermeket, a hét egyeseknél azért kerülhet mégis szóba, mert a gyerekek közül egy (Eszter) születése napján meghalt, ám ő akkor is Majthényi Anna szülötte! Sándorról egyedül a hitelesnek elfogadott író, Harsányi Zsolt /Ember küzdj... c. regénye/ tesz említést... Madáchék máshol is éltek az elején hosszabb ideig, míg a birtokból eredeti részeket, például az ősi kastélyt visszaszerezték. Így, és akkor, az elsőszülött Sándor születése-halála valahol másutt van bejegyezve. Mégis azt mondom, ha el akarjuk kerülni a várható nagyszámú beavatott hökkenetét (előadás közben kizökentő lenne), maradjunk a nyolcnál, a hét azonban más szempontból nem lenne helyes (mint fent).

Az égő denevérek víziója M.A. által látott-átélt kép megjelenítése fokozott erejű dramaturgiai ponton, a lelki gyakorlatokhoz illően borzongató elutasítása a Sátánnak, átokkal felérő valóság: unokája a vámpírokkal szövetkezik, s ő aztán tudja, a Sátán erősebb (a család tragédiája ez az unoka). Ez a vég. A vallás (Anna mélyen hitt) a legszigorúbban elítéli a spiritiszta elméletet-gyakorlatot a holtak segítségét kérő, velük kapcsolatot teremtő spiriteket, utolsó, sőt legvégsőnek nevezhető reménye így semmisiül meg Majthényi Annának.

Kedves Kinga! Ha „jó lenne egy közös címet adni”, akkor az mindenképpen megvalósítandó. Lidércke azért ne legyen, mert már Mohácsi alkalmazta, s habár ő is Madáchtól vette (ki) egyik verséből, ám az még így is egyedül, közismerten az övé. (Mellékeljük a fénymásolt regényt)... Nem ragaszkodom a címekhez... ám valóban egy közösre is szükség lenne, ami elvárhatóan illyéskingás. Adjunk kis időt egymásnak. A boldogságról szóló mondata számomra annyit jelent: érdemes volt hinni, s talán valahogy mégis segíthetünk mindannyiunkon. F. Erzsi jelmeze zsákyszerű vagy majdnem zsákanyagú „ruha”, életkora nem lehet gond Kinga számára, bármit elfogadtat velünk. A technikai részek lehetnek egyszerűek, a szövegbeni írói utasítások egyszerűen elhagyhatók, sőt! Itt a művészet fog győzni mindenek felett. S ha csak „egy szál deszka jut” – mégis biztos a hatás.

3. levélmelléklet (részletek):

Kedves Kinga!

...Néhány gondolat, ami a művészi vállalkozásra vonatkoztatható: aki ma meghallja, mire készül Kinga, – csak közbevetve: kár, hogy nem vezet naplót! – kissé „elszörnyed” („huh, hát ez hatalmas feladat!”), s habár ez igaz is, nem szabad túlmélni súlyát, könnyen válhat ijesztővé, félelmet-előítéletet teremtve... Holott. Ismeretes például Beregi Oszkár kísérlete, amikor egyedül interpretálta a teljes Tragédiát. Mégis, kétségtelen az is, hogy egy színházi esten belül maradva páratlan, ami készül. Meghallgattam Kinga mostanában megjelent kettős CD-jét az erdélyi verselőktől, olvasva Csoóri Sándor bevezetőjét, nagyon találó, amit Kingáról ír, messiás madárnak

---

(fecskének) nevezve, aki a bedeszkázott hetvenes évek sziürke magyar ege alatt elhozta nekiünk versekkel a tavaszt egymaga is, nem érthetetlen tehát semmi, ami újabb vállalásának heroikus méretét jelenti.

Mit szólna mégis az „Éva én vagyok...!” közös címhez, ezt Erzsi kimondja a szövegben a végefelé, de beépíthető lenne Majthényi szövegébe is, alkalmas helyekkel bővében vagyunk, s ha azt vesszük: igaz is, nem egy nő Éva modellje, az asszonyiség inkább, ott van nőellenes tanulmánya (Madáchnak) bizonyítékként, amiért megorrolt rá legkedvesebb barátosnéja, Veres Pálné... mondhatná ő is: „Éva én vagyok...!”

4. levélmelléklet (részletek):

Kedves Edit és Laci!

Ebben a gyakori levélváltásban az a legjobb, hogy nem vagyok egyedül a munkafolyamat gondjaival. Mert jaj, az előadóművész-magány iszonyat. Nem csak a bemutatóig, ha történetesen nincs rendező, de utána, a felújító próbák alatt, amikor hónapokig, vagy évekig is, mindig egyedül, külső szem nélkül... ennek a munkának ezt az oldalát kevesen ismerik, még kevesebben értik. Egyszóval köszönöm az együtt töprengést.

Amikor a Lidérckét megkaptam, majd kiugrottam a bőrömből. Egy szuszra elolvastam, és mondhatom, hogy csalódást okozott, sejtettem, mire számíthatok, egyfajta regényes-romantikus olvasmányra feldúsítva az olvasó elvárásainak megfelelő csemegékkal. Nekem mégis hasznos volt... bizonyos vonatkozásokban megerősített... „örömmel” nyugtáztam Erzsi ősz tincseit, megviselt, roncs állapotát. Ezt magam is így gondoltam.

Ha mégis aggódna Laci, hogy Erzsi drámája elmarad lehetőségeiben Majthényiétől, hát biztonsággal mondhatom, a lélektani helyzetek, a belső történések még sokkal színeesebbek és meghökkentőbbek, mint az előbbinél. Még egyszer mondom, engem csak így érdekel a történet, a maga perzselő szembenállásával, s ha gondot okoz valami ebben a pillanatban – még! – az a Lelkigyakorlat komor-súlyos egyhangúsága. Igaz, mélyhegedűre is lehet komponálni. Itt is vannak váltások, színek, árnyalatok, a belső robbanástól az ólomnehéz fáradtságig, mégis számomra Erzsi az, aki mindent felkínál, csak bírjam cérnával. Az alkoholtól és a betegségtől a hajléktalan állapotig, a tébolyig mindent felkínál az a roncs Éva, aki egy óra alatt végigvergődí asszonyi életének keserves kudarcait. Nagyszerűen mondható szöveg, amit már szinte egészében megtanultam. Remélem, megkapom a felhatalmazást arra, hogy a rögtönzés valamennyire érvényesüljön a színpadi szövegben is. Kecskeméti beszélgetésünkkor említette Laci, hogy a szöveg ziláltságát, tört félmondait először szalagra mondta és aztán került papírra. Ezt a módszert kellene alkalmaznom, – élethűbb és könnyebb is lenne, – természetesen a történések lényegén nem változtatva.

Naplót pedig nem fogok vezetni, drága Laci, mert nem tartom annyira fontosnak magamat, sem az emlékeimet, (barátaim sokszor uzsukálnak, hogy írjam meg őket) –, de szerintem ez mind nem érdekes! Elfogadom a színházat, az előadó-művészetet a maga egyszeri múlandóságában. Ami aznap este történik, csak az van, a többi... idézzem Hamvas Bélát? – a többit úgyis tudja az Isten! Igaz erőt ez a tudat ad nekem. Erről ennyit.

A tanár barátnőmnél is egyetlen Erzsí fotó van, a többi a nagyasszonyt, Madách dolgozószobáját, a sztrégovai kastélyt, Arany János levelét, a Tragédián végzett javítások egyetlen oldalát mutatják. Közismertek, de számomra érdekes volt, hogy éppen most adta valaki a kezembe.

Huh! – nem ismerem ám Madách nőellenes művecskéjét, de rettentően érdekelne. Mióta tudom sokféle, furcsa, rejtélyes nőügyét, hát még jobban érdekel. Ha a nőkkel kapcsolatos tapasztalataitól függött volna, a Tragédiát akár ötven színben is megírhatta volna. Volt Éva-modell bőven!

Ízlelgetem a címjavaslatát: Éva én vagyok...!, és bevallom, keserves gombóc képződik a torkomban, mert nem hiszem, nem akarom Erzsí drámáját ennek jegyében mondani. Ezt így nem is vállalhatnám fel... egy Udvaros Dorottya igen, de én már nem, nem „kinőttem” a szerepből, soha sem játszhattam volna a Tragédia Éváját, fiatalon sem. Talán, ha ez lett volna a monodráma címe, elriasztott volna a választástól. Ez nem görcs, hanem önismeret, önkritika és a valóság.

Most leírom az összes gügye és talán épkézláb ötleteimet a közös címre vonatkozóan. GYERTYA ÉS LIDÉRCFÉNY, A NAGYASSZONY ÉS A FÚRIA, KŐ ÉS VIASZ, ŐSELLENÉGEK, A NAGYASSZONY ÉS LIDÉRCKE, KIRE HULL A FÉNY? KI ÁLL A FÉNYBEN, A REJTÉLYES MADÁCH, FALAK ÉS MEZŐK, ABRONCS ÉS GLÓRIA, ANYA ÉS/VAGY MEGÉRA, PENGE ÉS VIASZ, PENGE ÉS LÉLEK, A MADÁCHI POKOL, MADÁCH IMRE KISPOKLAI, EZ TÖRTÉNT SZTREGOVÁN, SZTREGOVAI BALLADA, JÁRT-E MADÁCH A POKOLBAN?, A LÉLEK PENGÉJE, ÁDÁM KÉT ÉVÁJA, KIT SZERETTÉL, ÁDÁM?

A gyengécske ötleteket is megírtam... Ez most a házi feladatunk. Még csak annyit a Laci által javasolt címhez, hogy nekem Szép Ernő jutott eszembe, aki idősebb korban így mutatkozott be: Szép Ernő voltam... Különös szerencsémnek tartom, hogy egy író az éppen lélekben-testben szétesett Fráter Erzsit írta meg és nem a virágzóan, csábítóan szép asszonyt. Ehhez az Erzsíhez nemcsak kedvem, de bátorságom is van. Jó, belenyugszom a nyolcgyermekes változatba... Talán azt fogom mondani: nyolc gyermekemből négyet eltemettem.

Nagyszerű, hogy máris olyan sok érdeklődésre lehet számítani! Nekem is sok kapcsolatom van, a felsoroltakon kívül is nem utolsó sorban Nyugat-Európa és az ott élő magyarok. Istenkém, ha már ott tartanánk!

Augusztus tizenhatodikától Tahiban vagyok, majdnem Szent Ignác-i lelkigyakorlaton, majd jelentkezem telefonon is, szeptember öttől Kecskemét újra, november folyamán talán lenne bemutató? Esetleg hamarabb is... Hálás, baráti üdvözlettel...

Kinga

5. levélmelléklet (részlet):

Kedves Kinga!

...Ha meggondolom, Tahi itt van iramodásnyira Alsótoldtól, ahol viszont mi éppen most vagyunk, szívesen találkoztunk volna újra Kingával... De majd rövidesen, Kecskeméten. A címjavaslatokból a Kit szerettél, Ádám? egészen kiváló-találó-összefoglaló-sőt, igaz.

7. bejegyzés: Gy. Kecskeméten megtervezte a műsorfüzetet, valóságos kis lexikon, *Kit szerettél, Ádám?* a végleges közös cím, a minisztériumi produkciós pályázat bevált, Marosvásárhelyen olajozzák a nyomdagépet, csak egy gombot kell megnyomni.

8. bejegyzés: Nincsenek jó hírek, Gy. szerint Kinga újabb kezelésem esik át, bár még Pesten a Tháliában adja Szent Erzsébet legendáját, állandóan utazik, fellép. Mondom idehaza valakinek: meg kellene hívnunk Máraival, megtörténik. Előtte Aradon mond verset a Szabadság-szobor újraavatásán, órákig áll a hideg szélben, a büfé vírusai kikezdi maradék egészségét, mégis jön Budaörsre, a Játékszín kamaratermében csekély nézősereglet előtt... Azután másnap Salgótarján, nagy siker, mindenki megsejt valamit, s mintha ő is búcsúzna. Még este velünk együtt újra Kecskemét, Gy.-től tudom: kétségessé vált hirtelenjében minden. Ő maga azt mondja egészen halkan a kocsiban útközben: „a színpadi változatot már nem tudom megcsinálni...” Később Gy. meséli szorongó torokkal, hogy sétálgattak a csendes utcákon Kecskeméten és arról beszéltek, hogy mennyire sajnálnak engem. „Az orvosoknak nincs több ötletük...”

9. bejegyzés: Kinga látható örömmel veszi, csináljunk egy CD-felvételt. Mindenki segít, a Petőfi Irodalmi Múzeum, Gáll Ernő rendező, majdhogynem megrázó találkozások sora, Gáll Ernővel Vásárhelyen együtt diplomáztak, „Ször Gáll” alig szól, Kinga a másfél órás kettőzött szöveget alig három óra alatt digitalizálhatóvá „teszi” egyetlen kávészünettel. Érezni, örülni, nem marad adós, bármi lesz/legyen.

A korábban készült verses CD, az *Útravaló* címadó versében *Áprily Lajos* az első sorokban írja: „A lélek, / mikor búcsúzva bontja szárnyait, / visz magával a földről valamit.” A kísérő füzetbe írta Kinga, még Pesten, a Nemzeti Múzeum cseppecske vendégszobájának heverőjén kucorogva, s mutatva nekünk a tízujjas változó-bogozó gyerekjátékot, amit a kibillent elméjű Erzsébet

---

alkalmaz majd: „*Editnek, Lacinak. Aki megírta számomra M. Annát és F. Erzsit, akik a szívem csücskében vannak, és hátha hamarosan a közönség számára is lesznek.*” Túl a századik Márai esten, sok mindenen innen – hirtelen felreppen a messiás madár. A lélek hagy, visz magával valamit. Végig az foglalkoztatott bennünket: *mi lesz ővele?* Előadás? Kecskeméten a színi barátok megalakították a kettős jelmezt, amikor az egyik színpadi énből egyetlen mozdulattal átléphet a másikba, Majthényi Annától a mindent befejező Fráter Erzsikehez. S bár beszürkült az ég, úgy tűnhet: jó széllel szállt a messiás madár. Ketten fogták közre, két asszony, akiket szeretett.

(*Salgótarján, 2004. szeptember 19.*)

Praznovszky Mihály

KÉT BÁL REGÉNYE

Szomorú és romantikus história ez. Mindamellet a historikusok már évszázada vitatkoznak felette. Monográfiákban olykor egy sornyi, máskor tanulmány szintű történet. Egyesek szerint jelentéktelen esemény, mások az életút és az életmű meghatározó történésének tartják. Mindössze két bálról van szó. A kettő között tíz esztendő telik el. Az egyik bál 1844-ben volt, a másik 1854-ben. Az elsőn kinyílik a szerelem, a másikon bezárul a házasság. Közben egy nemzeti felemelkedés reménye és egy nemzet teljes eltűnésének víziója. Valamint egy házasság boldog és boldogtalan időszaka, négy gyermek születése (az első hamar meghal), társadalmi és politikai felemelkedés, 1848 traumája, családi tragédiák, börtön, családi konfliktusmicsoda tíz esztendő! Amúgy a maga módján bizonyára nem egyedülálló, sokan élhettek át ekkor ilyen tíz évet. Nagy évtized volt ez a magyar nemzet és a magyar famíliák számára. Csak éppen a mi két szereplőnket Fráter Erzsikebetnek és Madách Imrének hívják.

Az első bál Losoncon volt. Van róla hiteles feljegyzésünk, maga Madách írta azt a híres levelet vagy beszámolót barátjának Szontagh Pálnak, amelyből követni lehet az eseményeket. A levélnek lehet több olvasata is. Ha akarom, úgy olvasom, most találkoztak először, ha akarom úgy olvasom, már lángol a két szív. Madách 21 éves Fráter Erzsike alig 18. Pontosan olyan idősök, amilyenek a korabeli illem szerint lennie kell egy párnak készülő

---

fiatalnak. Csakhát nem minden alakul úgy ahogyan kellene. Madách gazdag, Fráter Erzsike szegény. Madách katolikus, Fráter Erzsike református. Madách művelt, Erzsike pedig a korszak nő-műveltségi szintjén áll. Egyben meg-egyeznek: mindkettő vidám, szabad szellem, ellenzője a társadalmi kon-vencióknak, mondhatjuk lázadó típus. Egyikük tudatosan, a másikuk ösz-tönösen az. Mindez persze a kor élethelyzetébe beleképzelve s nem a mai viszonyokra rávetítve. S persze ott az egész fölött a baljós árny: a mama, azaz az anyós. Egyiküknek sincs ínyére. Madách nem tud szabadulni anyja ha-tása és uralma alól. (Talán nem is akar.) Fráter Erzsébet anya nélkül nő fel, jó lenne neki egy anya-pótló anyós, de érzi, hogy a legfontosabbat nem kaphatja meg Majthényi Annától: a szeretetet. Egy anya soha nem bocsátja meg egy idegen lánynak (bármennyire is akarja) hogy elvette a fiát. Azt pedig végképp nem bocsátja meg, hogy ő lett a menyé, hiszen mindig mást akar, nem azt, aki éppen lesz. Olyan csapda helyzet ez, amelybe mindig, minden korban, mindenki beleesik, aki házasodik.

Mind a két bál ugyanabban a városban van, Losoncon. De mintha nem is ugyanaz a város lenne a tiz év elteltével. Valóban nem az. Az 1844-es Losonc 1854-re már csak emlék. A csodálatos, hangulatos polgár város ro-mokban hever, még csak részben épült ujja. Odalett minden, amiről híres volt. Nagyhírű gimnáziuma, könyvtára, kaszinója, vendégfogadói, temp-lomai, polgárházai. Jó és alapos munkát végeztek az oroszok 1849 augusz-tusában, amikor büntetésül felgyújtották a várost. Igaz, hogy aztán 1850-ben országos akció indult a losonci főnix feltámasztására, ami részben sikerrel is járt, de a város már nem lett, nem lehetett olyan amilyen volt. A lakói nem tudtak feledni, ha éltek is az élet ritmusa szerint, már nem ugyanazok voltak. A nemzet gyásza és a család gyásza közé még odatolakodott a város gyásza is. Ez azért már sok a feledéshez.

Az 1844-es Losonc azonban még izgalmas és szenvedélyes város, már persze nógrádi módra. De mégis. Van komoly intelligencia: tanárok, ügy-védek, lelkesek. Vannak nagyhírű helybeliek, városiak, mint az országos rangú Kubinyi testvérek. Van egy kis nyomda, alkalmi hírlap, van kölcsön-könyvtár, a kaszinó számos újságot járat, könyveket vásárolnak, a vásárai pedig tényleg afféle régió központtá teszik, ahogyan ma mondanánk. És az emberek sem akármilyenek. Például az asszonyok. Az a bizonyos első bál 1844. február végén is Kubinyi Ferencné házában volt. Kubinyiék családi kastélya egyébként pár kilométerre Losonctól Vidéfalván található, volt, de volt egy losonci házuk is, amelyben Kubinyi nagy természettudományi- és könyv gyűjteményét tartotta, amely jórészt porrá ég majd. Kubinyi Ferenc ekkor már javakorbéli férfi (45 éves) felesége Gyürky Franciska is hasonló korú. Rendjén is volna, hogy a házuknál bál van, hiszen a farsangi báli szezonban mindenki

---

bált rendezett, aki csak tehette vagy megengedhette. De Kubinyiné nemcsak művelt, de modern gondolkodású is volt, kitűnő párja férjének. „losonczy hölgy geniusnak” nevezte egy kortárs. Liberális gondolkodású, ismeri a korabeli politikai életet, nemcsak politikai lapokat olvas, de a kortárs politikai irodalmat is, például Széchenyi gróf műveit.

Ha valahová, hát a Kubinyiné házába szívesen ment el Madách bálozni. De nagyon valószínű, hogy nem a szellemes és okos háziasszony vonzotta őt, hanem a csécsei fiatal leány, akit már korábban megismert (valószínűleg még ebben az évben, a báli szezonban) s most újra alkalma volt látni őt. Mert Madách már ekkor fülíg szerelmes. Nála ez nem ment nehezen (sokkal könnyebben, mint a nőkkel szemben félszeg Szontaghnál) de egy huszonegyéves fiatallembnél nem természetes dolog-e, hogy minden szép lányba beleszeret? Kibe jobban, kibe kevésbé. De ez mennyire komoly lehetett, még nem derül ki a leveléből, bár az a bizonyos pár sor, az a gyönyörű jellemzés már biztató. Költő írta a levelet s ahogyan mondani szokták, nem tollal, hanem szívének vérével. Természetesen Erzsike rendkívüli lény, megjelenése, azaz kelleme valamint jelleme csakis a legszebb és legválasztékosabb jelzőkkel írható le. Megszületik a név is, amely aztán mindmáig él s élni is fog s minden másnál, kortársnál, kései kutatónál és okoskodóknál érzékletesebb és tökéletesebben jellemzi az ifjú leányt: lidérc. Madách hozzá is fűzi, hogyha netalán Pál barátja nem tudná: a lidérc „éjjel ég, bolyong- örvény fölibe csal és megfoghatatlan„. Ez bizony költészet a javából, amelyhez persze kell a szerelmes ember elragadtatott állapota is.

A báli éjszakát aztán el tudjuk képzelni. Nagyjából olyan lehetett, mint a többi. Bár ezek a polgárházak nem nagyok, befér vagy 40–60 ember is. Ilyenkor összetolják a bútorokat, egy külön szobában a bundákat, kabátokat helyezik el, egy másik szobában van az enni és innivaló (Kubinyinénál mindig válogatott finomságok voltak s nem is kevés), s a legnagyobb szoba a táncterem. Természetesen a lányok csak a mamájukkal jöhetnek vagy legalább egy idősebb nőrokonnal. Losoncon a bál végén mindenki hazament vagy oda ahol szállást kapott: vendégfogadóban, rokon családnál pihent meg. Hogy ki játszott, milyen zene volt ezen az éjjelen, nem tudni, de valószínűleg cigányzene lehetett. Losoncon ekkoriban Bunkók voltak a híres cigányzenészek. Táncrend volt, azaz meghatározott sorrendben táncoltak, a lányok a kis könyvecskjükbe jegyezték fel, hogy milyen sorrendben és kivel táncolnak. Madáchnál olvassuk hogy ő többek között a kotillont, azaz füzértáncot járta Erzsikével. De aztán még táncoltak együtt, nem lennének meglepve, ha minden táncot együtt jártak volna, ami azonban olyan feltűnő és nyilvánvaló jelenség, hogy azonnal megindult volna a szóbeszéd. De meg is indult, hiszen Madách hamarosan eljegyzi

---

Erzsikét, megvívja a harcát az édesanyjával és 1845 júniusában Csécsén már ott állnak az oltárnál, megfogadni a holtomiglan-holtodiglant.

Ez a nagy esküvés mindössze tíz évet tartott. Tarthatott volna még másik tíz évet is, hiszen a szívbeteg Madáchnak a sors még egy évtizedet tartogatott. Tarthatott volna még húsz évig is, hiszen Fráter Erzsike meglehetősen nyomorúságos körülmények között 1875-ben halt meg Nagyváradon. De csak tíz év lett a boldogság. Nem csak rajtuk múlt. Már utaltunk rá, milyen bonyolult szűkebb és tágabb környezet vette őket körül. És azok történései sem voltak mindig kedvezőek. A csesztvei évek kezdete felhőtlen, ahogyan illik az egymást szenvedélyből szeretőkhöz. És a mama is távol van, a birtok, a gazdaság egyensúlya is megfelelő. Igaz, Madách túl sokat politizál, de hát mikor legyen aktív, ha nem ezekben az években, amikor kortársai, korosztályos fiatal társai fokozatosan átveszik a megyében és az országos politikában is a vezetést. S aztán ne lenne aktív, amikor megkezdődik a nemzet védelme? Ne soroztatná be magát a nógrádi nemzeti seregbe? (Még ha nem is indulnak el a csataterekre.)

Mindezek mélyén és mögött persze ott rejtezik a családi konfliktus lehetősége és valósága is. Ugyan melyik ifjú asszony nézné jó szemmel és viselné türelemmel, hogy a meghitt órákat kénytelen megosztani a nagyhangú, lázas hevületű barátokkal, hogy a csesztvei kúria szalonjában esténként szinte soha nem lehetnek kettesben, valaki mindig bekopog egy azonnali megbeszélést igénylő hirrel. Még akkor is így volt ez, ha Madách ekkoriban még csak megyei hivatali rangsor alján toporog, de akkoriban nem a hivatal, hanem a tehetség címén mérték az embereket s főleg a fiatalok fütyültek a címekre, beosztásokra. Sokkal egyszerűbb volt a mérce akkor: ki a haladó és ki a konzervatív? Ki csatlakozik a reform követelésekhez, és ki hátrál ki meg azok előtt?

S ne féltette volna 1848–49 lázas napjaiban férjét, gyermek atyját a fiatalasszony? Ugyan melyik nő engedné el nyugodt szívvel a csataterekre ifjú urát, kedvesét, gyermekét? Madách ebben sem ismert tréfát, amit felvállalt, azt teljes szívvel és teljes energiával végezte. Talán ami egyedüli megnyugtató volt: idősebb Madáchné nem zavarta meg a boldogságukat. Valószínűleg nagy önuralommal de nem szólt bele a fiatalok életébe ezekben az években. Persze volt elég tragédia körülötte bőven. A halál lecsapott a Madáchokra is. Odalett Mária lánya s annak családja. A karjaiban halt Pál fia, nagyreményű tervek megvalósítója lehetett volna. És a szűkebb családban is sorra aratott a halál, aki akkoriban Haynau néven élt a földön.

Mindez úgy történt, ahogyan akkor soktízezer magyar családban. Az önkény senkit nem kímélt, igazi demokratikus terror volt ekkor Magyarországon, mindenkit egyformán büntetett. S a helyzet újabb gondokat tartogatott a

fiatalasszony számára. Madách igazi politikus alkat volt, a gyász fájdalma és a terror rettenete után lehetőségei szerint újra politizált, csak most éppen súlyosabb következményekkel járt mindez, amit Fráter Erzsébet nagyon is jól tudott. S már miután két gyermeke sorsa is kockán forgott, bizonyára heves indulatok villámai cikáztak a csesztvei kúriában, az amúgy sem jó hangulatot tovább feszítve. És a tragédia előszele is megjött: Madáchot 1852 augusztusától egy éven át fogságban tartották.

Ez az életrajz legismertebb fejezete és mégis ezt fedti a legtöbb homály. Erről tudunk a legtöbbet, és ezt zavarták meg leginkább a visszaemlékezések, az előítéletek, a könnyelmű ítélkezések. Fráter Erzsébet máig tartó tragédiája ebben az egy évben kezdődött és teljesedett ki. Főleg úgy, hogy a kiszabadult férjjel együtt kora őszén haza kellett költözködniük Sztregovára. Ahová pedig semmi pénzért nem akart: „ő vele én soha egy faluba nem fogok lakni ez eltökélt szándékom, és így én stregovai lakos soha nem leszek.” – írja még május végén. És mégis menni kell oda, ahol egyszerre két barlang veszedelme is leselkedett Fráter Erzsébetre: az oroszlánbarlang, azaz férje dolgozószobája, ahonnan a megsápadt háziúr csak nagyon ritkán húzódott elő. A másik a sárkánybarlang, anyósa szobája, ahová még az unokák is csak kopogtatás után léphettek be. Az állandó konfliktus veszélye fennáll még akkor is, ha az anyós átköltözött a régi kastélyba, a fiatalok pedig az újban laktak. De mi az a párszáz méter, amikor a cselédség hozza-viszi a híreket, a közös együttlétek pedig felerősítik a konfliktushelyzeteket. Nagyon beszédes lehet egy többórás közös hallgatás a kandalló mellett ülve!

Szép lassan, de fokozatosan gyűlt a gyúanyag. Így érkezik el 1854 eleje. Bált rendeztek, ismét Losoncon. Szinte napra pontosan, talán februárban. De most nem Kubiniyéknál, akik már Pestre költöztek, hanem a Fekete Sas fogadóban. Bált, amelyenből tucatnyi volt farsang idején. Hogy gyászol az ország? Hiszen annak már négy éve, hogy a nemzet oldott kéveként hullt szét. Egy életet mégsem lehet leélni feketébe öltözötten, mint annak idején Lőcse polgárai tettek, ha ugyan lehet hinni a régi krónikáknak. Van, aki a bujdosók közül már hazatért, az erőszakkal besorozottak lassan leszereltek a császári seregből, Jókai már ontja az írásokat, szerveződik az irodalmi élet, egyedül Nógrádban az a szerencsétlen Krúdy Kálmán képtelen beilleszkedni, üldözött ordasként riogatja a zsandárokat és a mezőn dolgozó asszonyokat, lányokat. Farsang van, hát akkor bálba kell menni.

Igaz, Fráter Erzsébetnek három kisgyermeke van, de még mindig csak 28 éves. Mikor táncoljon, ha nem most. Madách is szívesen bálozott, ekkor még nem volt az a beteges állapotú, köhögő beteg, aminek állítják. A családi gyász is enyhült már, vidám kisgyerekek szaladgálnak a két kastély termeiben, enyhítik a família gyászát. Jönnek tehát a barátok, hogy lehet menni Losoncra.

Fráter Erzsébet menne is, talán Madách is, de bizonyára sok a meggondolandó szempont, ami óvatosságra int. Ezek közül a legfontosabb egy behívó levél, amely Madáchot néhány nap múlva Pestre rendeli be az ítélethirdetésre. Most indulni bálozni, amikor ki tudja, tán a feje van veszélyben, vagy súlyos börtönévek várnak rá? Netán még újabb vádakat varnak a nyakába, hogy rebellis barátaival bál ürügyén találkozik és talán konspiriálnak is? Erzsébetnek meg kell értenie, hogy most nem mehetnek.

Fráter Erzsébet nem érti. Talán dühből, sértettségből, de mindenképpen makacsságból elmegy Losoncra. De nem egyedül. Vele tart Meskó Miklós is, akivel ugyan állítólag már hírbe hozták, de most éppen ott tartózkodik Sztregován, Madáchnál. Ő ajánlkozik, hogy elkíséri Erzsikét. Ez viszont kevés: férjes asszony a férje nélkül nyilvános bálba nem mehet. Ez olyan illem-törvény, amit áthágni senkinek nem szabad. Kivéve Fráter Erzsébetnek, aki imádja az ilyen szabályokat, és két lábbal tapos rajtuk. El is megy, s bár semmi erkölcstelenséget nem követ el, a társaság kizárja soraiból. Csak Meskóval táncol, mások nem kérnek fel férjes asszonyt, összesúgnak a háta mögött, s ami eddig csak pletykának számított, mátol valósággá lett. Madách Imréné bukott nővé vált. Nógrádban, ahol mindenki ismer mindenkit, ahol a közvélemény éppen olyan, mint máshol, azaz a pletyka, a rosszindulat a társaságok összetartója, ilyet megtenni nem lehet, ez hetekre beszédtema. Hogy éppen a Madáchéknál, én ugye megmondtam, mindig is tudtuk, emlékszel, hogy mesélték – sorra gyűlnek a rágalmak, a kitalációk.

De ezek nélkül is tudta Madách, hogy baj van. Dönthetett volna másként is? Hát persze, hiszen azért ő sem adott sokat a közvélekedésre. Szembeszállhatott volna az anyjával, akinél végleg betelt a pohár? Hát persze, ha akart volna. Soha nem tudjuk már meg, mi zajlott le Sztregován azokban a napokban, hetekben. Soha nem tudjuk miről tárgyaltak, vitatkoztak, veszekedtek. Hányszor rohant ki a szobából Erzsike vérvörös arccal, hányszor csapta rá az anyósára az ajtót s hányszor tört Madáchra az idegesség okozta fuldokló köhögési roham. Minden már csak spekuláció, okoskodás, fantáziálás, tudósi okvetetlenkedés.

Csak a tény az ismert. A válási szerződés, az elutazás. És az a bizonyos híres levél, amelyet Erzsike az anyósának írt. Ez a suta helyesírású, félig művelt, zaklatott idegállapotú asszony megírja a világirodalom legdrámaibb leveleinek egyikét. Ilyet senki nem tud írni, csak az élet szülte dráma, az asszony drámája. Ezt a levelet is sokféleképpen lehet olvasni és értelmezni. Hogy bocsánatért, azaz megbocsátásért, amit el sem követett nem a férjéhez fordul, hanem az anyósához, egyértelművé teszi a családon belüli viszonyokat. Hogy térdreborulva könyörgött férjének, aki maga is sírt, de nem mert dönteni, az is egyértelműsíti a helyzetet. Madách nem meri felvállalni Erzsikét

---

többé. Nem meri az anyja előtt (ennek meg van a maga lélektani magyarázata és nem is olyan ritka helyzet ez) s nem meri felvállalni Nógrád megye közönsége előtt sem. (Ennek is meg van a maga társadalmi magyarázata, de ez azért ez sem ritka helyzet.)

Kigördül hát a nagy, bőröndökkel megrakott hintó Sztregováról 1854 nyarán, s az ülésen Fráter Erzsébet, aki egy gyermekét viszi magával a bizonytalanságba. Elvált asszonynak lenni azért akkor még nem volt elfogadott társadalmi állapot. Petőfiné is megkapta a magáét a kortársaitól, pedig ő aztán igyekezett özvegyként viselkedni, pedig csak a férje özvegye kívánt lenni, nem a nemzeté. A hintóban azonban Madách Imréné, Fráter Erzsébet ült. Nem tudta miért büntetik: a bálért, a magatartásáért, a szerelméért, önmagáért? Még csak elképzelni sem tudjuk, mit érezhetett a hintó sarkába behúzódva. Talán eszébe juthatott az életét keretbe foglaló két losonci bál: a boldogság kezdete 1844-ben és a Tragédia kezdete 1854-ben. Ennek éppen most van 150. esztendeje.

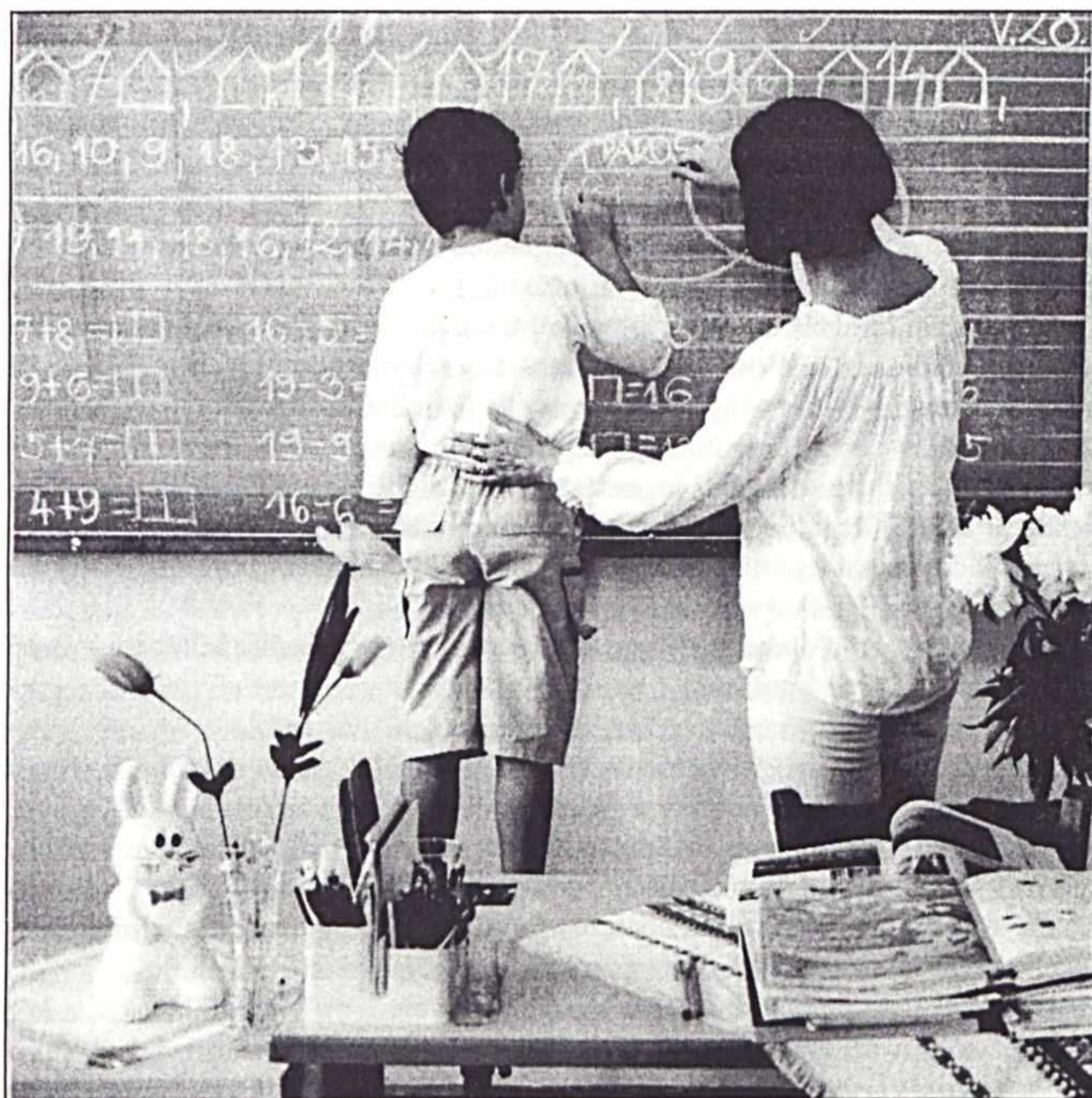
E SZÁMUNK SZERZŐI:

Csongrády Béla (Salgótarján), Kalász Márton (Bp.), Gáspár István Gábor (Salgótarján), Bujdosó Alpár (Párizs–Bp.), L. Simon László (Bp.), Szigethy Gábor (Bp.), Tóth Gyula (Bp.), Baráthi Ottó (Salgótarján), Géczy János (Veszprém), Kerényi Ferenc (Bp.), Lászlóffy Csaba (Kolozsvár), Prohászka László (Bp.), Solymár József (Mátraballa–Bp.), Pék Pál (Nagykanizsa), Bakonyi István (Székesfehérvár), Rideg Gábor (Bp.), Botka Ferenc (Bp.), Ács Anna (Veszprém), Praznovszky Mihály (Salgótarján–Nemesvámos), Ray Keenoy (London), valamint: Nagy Pál (Salgótarján–Párizs), R. Várkonyi Ágnes (Salgótarján–Bp.), Horváth István (Salgótarján), Fábián Gyöngyvér (Salgótarján–Bp.), Ács Irén (Szécsény–Bp.), Praznovszky Dániel (Nemesvámos)

Ács Irén: Az első bizonyítvány (Bükkszentkereszt, 1962)

Ács Irén: Számтанóra (Piliny, 2004)